

9.1.2

PERVIVÈNCIA DELS MASOS TRADICIONALS EVOLUCIONATS. EL CAS DE CALONGE

JOAN MOLLA CALLÍS,

llicenciat en Dret

ESTHER LOAISA DALMAU,

llicenciada en Geografia i Història

Vicepresident i secretària de l'Ateneu Popular de Calonge, el qual forma part de la Coordinadora de Centres d'Estudis de Parla Catalana

Resum

Els masos tradicionals, encara que evolucionats, perviuen arreu de la Catalunya Vella, tot essent una minoria, i les famílies pageses que hi treballen segueixen guanyant-s'hi raonablement la vida. Com a excepció a la tendència general catalana, en el cas del municipi de Calonge (Baix Empordà) es concentren una trentena de masos i cases de pagès tradicionals. La legalitat agrària regeix tota l'activitat d'aquesta pagesia tradicional que transforma i/o ven la producció pròpia, sense que tinguin la consideració jurídica ni d'industrials pel fet de transformar ni de comerciants pel fet de vendre, i que tributen mitjançant mòduls especials per IVA i renda.

Paraules clau:

pagesia tradicional, policonreu, dret agrari, Calonge.

Resumen

Los masos tradicionales, aunque evolucionados, perviven en toda la Cataluña Vieja, y a pesar de ser una minoría, las familias campesinas que trabajan en los mismos siguen ganándose razonablemente la vida. Como excepción a la tendencia general catalana, en el caso del municipio de Calonge (Baix Empordà) se concentran una treintena de masos y casas de campesinos tradicionales. La legalidad agraria rige toda la actividad de este campesinado tradicional que transforma y/o vende la producción propia, sin que tengan la consideración jurídica ni de industriales por el hecho de transformar sus cosechas ni de comerciantes por el hecho de vender, tributando mediante módulos especiales por IVA y renta.

Palabras clave:

campesinado tradicional, policultivo, derecho agrario, Calonge.

Abstract

The traditional farmhouses, although evolved, persist around the Old Catalonia, even being a minority, the farmer families who reasonably earn a living works there.

As an exception to the general Catalan trend, in Calonge town case (Baix Empordà) there are concentrated a thirty traditional farmhouses. All the traditional farmer activities are regulated for the agrarian legality that transforms and/or sell the own production, without the industrial legal consideration because they transform the own crops nor the commercial laws because they sell it, taxed with IVA and Renta special modules.

Key words:

traditional farmer, abundance crops, agrarian legality, Calonge.

1. Resistència per conservar la pagesia tradicional el conjunt d'activitats agràries

La Coordinadora de Centres d'Estudis de Parla Catalana, a la qual pertany l'Ateneu Popular de Calonge, tingué instal·lada durant tres setmanes (del 20 de novembre al 9 de desembre de 2012) en el castell de Calonge l'exposició "El món agrari", un compendi d'una petita selecció entre quatre mil fotografies recollides en el territori per difondre una àmplia percepció del món agrari a les terres de parla catalana, amb memòria dels paisatges sempre canviants dels conreus i del bestiar que han anat ocupant successivament les nostres terres en el segle xx.

Avui dia els masos tradicionals, encara que evolucionats, perviuen arreu de la Catalunya Vella, tot essent una petita minoria, i les famílies pageses que hi treballen segueixen guanyant-se raonablement la vida. Com a excepció a la tendència general catalana, en aquesta comunicació donem compte del cas del municipi de Calonge (Baix Empordà), de superfície uns 33,55 km², amb unes 350 ha conreades (Cens Agrari 1999), on es concentren una trentena de masos i cases de pagès en plena activitat tradicional.

A l'article "Tres fites en la història agrària de Calonge: 1734, 1882 i 1970", Molla, J. (2000), s'assenyalen tres successives etapes; l'embranchida de 1734 inicià l'avenç agrari del segle XVIII, el qual amb alts i baixos continuà en el segle XIX fins la sotragada de la fil·loxera el 1882, tot passant a l'etapa d'aquella agricultura tradicional que evolucionada encara perviu avui, amb les tres funcions històriques, que són la producció agrícola i ramadera, la transformació de les collites pròpies (per exemple fer-se l'oli i el vi) i la seva venda directe al consumidor a la mateixa masia o en mercats municipals, a més de fruites, hortalisses, etc., tot aprofitant des del 1970 el turisme de masses que visita la Costa Brava.

2. Cap al reconeixement d'una zona d'interès etnològic?

L'etnologia és la ciència que tracta de les ètnies, per tal d'establir les línies generals de l'estructura i l'evolució de les societats. Té per objectiu l'estudi sistemàtic i comparatiu de les cultures dels pobles. El terme és sinònim d'antropologia cultural i social.

El patrimoni etnològic comprèn aquestes tres realitats: immobles, mobles i activitats; i es refereix no sols a les realitats passades, sinó també a les presents, per exemple, els coneixements o les activitats que procedeixen de models o tècniques tradicionals, utilitzades per una determinada comunitat (article 5 de la vigent Llei catalana de 5 de març de 1993).

En el reduït col·lectiu autòcton de famílies pageses calongines (una trentena), potser queda un innat pòsit psicològic dels seus avantpassats dels segles XVIII i XIX. La seva formació escolar i professional és adequada i comparable a la resta de la pagesia de Catalunya, però les seves mentalitats i el mode d'actuar difereixen clarament. Mentre a Catalunya, per regla general, els agricultors produeixen collites per donar-les a les seves cooperatives o vendre-les en els mercats majoristes o a grans empreses agroalimentàries, i cobren subvencions oficials, a Calonge la tradicional pagesia de policultiu produeix per a la venda directa als consumidors, tot detallant les seves hortalisses i fruites, i el seu vi elaborat a la manera dels segles XVIII-XIX, en les seves pròpies cases de pagès o en els mercats municipals de la comarca.

A despit dels dos segles transcorreguts, sobretot la transformadora segona meitat del segle XX, el llegat arquitectònic de la pagesia del segle XVIII, les masies i cases de pagès a les barriades, encara és perceptible a Calonge. Les masies ja formen part del patrimoni cultural local (catàlegs del Pla d'ordenació urbanística municipal de Calonge de 2013); un bon nombre han sigut rehabilitades com a cases senyoriales per a segones residències, i algunes per a restaurants. Però la pagesia encara resideix, treballa i ven els seus productes naturals a les seves *masies vives*.

Amb una visió d'esperança, en la propugnada Zona d'Interès Etnològic de Calonge i Vall-llobrega, entre altres coses, sobreviu una secular tècnica vinícola autòctona (el vi de pagès, vegeu §5), en el seu marc arquitectònic popular i antropològic propi, ara per ara econòmicament autosostenible, i, tot integrant masos cooperants, permet programar-hi itineraris etnològics, adaptats a públics amants del nostre patrimoni natural i cultural. D'aquí que el 16 de juny de 2004 dins del celler del Mas Ponsjoan de Fonts es constituï la Fundació Privada Remença XXI davant una Notaria; en foren firmants: l'alcalde president de l'Ajuntament de Calonge, 18 ciutadans del món de la cultura de les comarques gironines, i 22 pagesos de Calonge i Vall-llobrega.

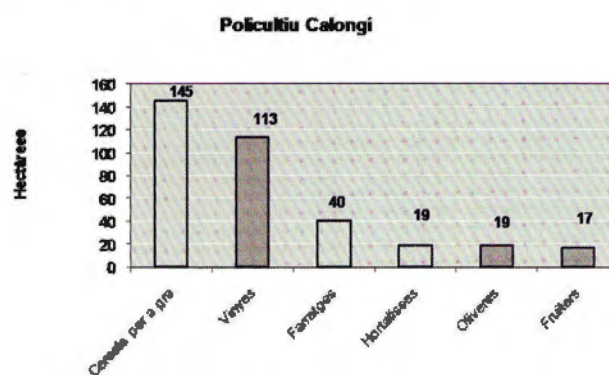
A Calonge des de l'última dècada del segle XX és polèmica la introducció de la moderna enologia, el prestigi de la qual opinem que hauria de ser compatible amb l'admiració del patrimoni etnològic que enclou el majoritari vi de pagès i el seu entorn rural, amb un paisatge que ens recorda un tauler d'escacs, a causa de les petites peces de terra amb un aiguabarreig de variats cultius i boscos.

3. La pervivència del policonreu a l'agricultura tradicional de Calonge

Per aproximar-nos a la geografia dels diversos conreus a la comarca del Baix Empordà, especialment en el terme de Calonge, aprofitem les dades sobre produccions extretes del Cens Agrari 1999, publicades a Molla, J.; Loaisa, E. (2006), tot advertint que actualment es poden consultar a Idescat dades del darrer Cens Agrari 2009, que malgrat variacions, manté la mateixa estructura bàsica del 1999.

Els ingredients del tradicional policultiu calongí es quantifiquen a continuació en la figura núm 1.

Fig. 1. Policultiu calongí segons Cens Agrari 1999

4. Concentració de vinyes a la Gavarrà Marítima

La vinya en el Baix Empordà es concentra en l'anomenada Gavarrà Marítima, massís el de les Gavarres que desemboca al mar a través de les carenes que envolten la vall de Calonge; les orientals formen també part dels municipis de Palamós i Vall-llobrega, i les del sud-oest ocupen en part el municipi de Castell-Platja d'Aro. Oferim la taula I sobre la distribució, segons el Cens Agrari 1999, del cultiu de la vinya a la nostra comarca, en què es llisten en la columna de l'esquerra els nou municipis amb més de cinc hectàrees de vinya, dels quals en la segona columna s'expressen el nombre d'hectàrees conreades (no la superfície total de cada municipi, ja que no cal confondre les terres conreades amb els boscos, les urbanitzacions, etc.), a la tercera columna hi veiem la intensitat del cultiu de la vinya (o tant per cent sobre el conjunt de terres conreades), i a la quarta columna hi llegim el nombre d'hectàrees de vinya de cada un dels nou municipis. Ara bé, com que hi ha vinyes en

municipis que no arriben a les cinc hectàrees, els totals de la darrera línia de la taula sobre els trenta-sis municipis del Baix Empordà comprenen moltes més vinyes que no pas la suma dels nou municipis llistats.

EL CULTIU DE LA VINYA 1999 AL BAIX EMPORDÀ			
Municipis amb més de 5 ha de vinya	Total ha conreades	Intensitat cultiu de la vinya %	Vinya ha
Calonge	350	32,29	113
Palamós	219	14,16	31
Torroella de Montgrí	1.673	0,66	11
Palafrugell	700	1,29	9
Pals	1.449	0,62	9
Forallac	1.124	0,62	7
La Bisbal d'Empordà	383	1,57	6
Castell-Platja d'Aro	86	6,98	6
Vall-llobrega	70	7,14	5
Baix Empordà	20.304	1,15	233

Taula 1. Superfícies totals conreades, comparades amb el particular cultiu de la vinya 1999 al Baix Empordà

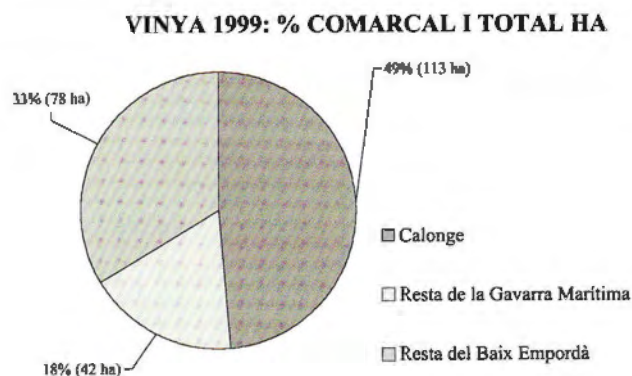

Fig. 2. Gràfic comparatiu superfícies vinya 1999 entre Calonge, resta Gavarra Marítima i resta Baix Empordà

L'anterior gràfic (figura 2) l'hem confeccionat per evidenciar la concentració del vinyer comarcal a la Gavarra Marítima segons el Cens Agrari 1999. Només el municipi de Calonge concentrava quasi la meitat de la vinya comarcal, un 49% (113 hectàrees), i els seus municipis veïns de Palamós, Vall-llobrega i Castell-Platja d'Aro tenien en conjunt un 18% (42 hectàrees), o sigui dues terceres parts del vinyer estava concentrat en la Gavarra Marítima, mentre que la resta de trenta-dos municipis del Baix Empordà tenien escampades un 33% de les vinyes comarcals (78 hectàrees).

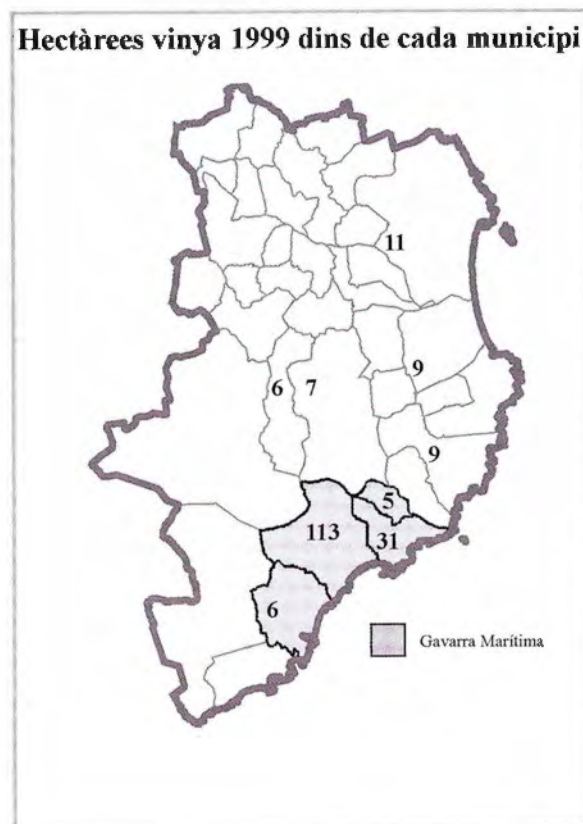

Fig. 3. Municipis del Baix Empordà amb més de 5 hectàrees de vinya

A través del precedent mapa-esquema (figura 3), veiem els nou municipis amb més de cinc hectàrees de vinya (dins de cadascun s'hi assenyalen el nombre concret d'hectàrees de vinya), i especialment ombrejats els quatre municipis de la Gavarra Marítima, els quals com hem dit concentren les dues terceres parts de les vinyes de la comarca.

5. La majoritària tradició pagesa d'elaborar vi de les veremes pròpies

Si consultant l'Idescat extraiem dades del darrer Cens Agrari 2009 sobre el destí dels raïms del Baix Empordà, calcularem que un 23% de les collites de les vinyes es transformen en vins amb denominació d'origen o identificació geogràfica protegida, mentre que a les tres quartes parts del vinyer del Baix Empordà (un 77%), els seus raïms

es transformen de manera natural i ancestral (heretada dels segles XVIII i XIX), tot anomenant-se *vi de pagès*, el qual per la seva singularitat en el món globalitzat que vivim crida l'atenció del turisme cultural en general, i dins d'aquest de l'enoturisme en particular. Sobre aquest tema l'Àrea d'Antropologia Social de la Universitat de Girona en va fer durant el curs 1999-2000 una recerca: ALEGRET, J.L.; SERRA, C.; MAIMÍ, J. (2005).

A continuació, apuntem les nostres conclusions sobre la part geogràfica.

Encara vi de pagès:

- Es conserva un *paisatge* de reduïdes peces de terra, separades per marges, amb *policonreu*: vinyes, fruiters, oliveres, cereals, hortes i boscos.
- Les vinyes empeltades en part amb *varietats antigues*, d'abans de la fil·loxera, donen bons raïms.
- *vi tradicional*, produït sense interrupcions de la mateixa manera, d'ençà els segles XVIII i XIX.
- Elaborat a les *masies* per la *pagesia*, que és la classe social que majoritàriament ha cultivat els nostres camps des de l'edat mitjana, i ara en bona part n'és la propietària.
- Encara comprat als *mercats* i a les *cases de pagès* per una clientela que aprecia els aliments naturals i el tracte humà.

En definitiva, tal com bé diu el Consell Comarcal en el seu fullet *La gastronomia del Baix Empordà*: "Aquests masos ens apropen a un estil de vida que sembla que desaparegui, però que es conserva i s'aferra al futur. Es tracta d'un vi que conserva el gust del temps, que s'aparta dels vins comercials per mantenir-se com sempre, com el vi de pagès."

6. Cap a una acceptació efectiva pels grups dominants de la definició jurídica d'activitat agrària

En aquest darrer apartat només destacarem els massa anys de desconeixement en la pràctica administrativa oficial (amb incidència en l'opinió pública) de l'estatut jurídic de l'activitat agrària integral de la pagesia.

La Constitució espanyola, en el seu article 130, preveu un tractament especial per al sector agropecuari, per la qual cosa és important no sortir d'aquest sector per a la pagesia de Calonge. Com que es tracta d'una petita minoria en plena Costa Brava, no falten els qui critiquen la seva actitud com a contrària al mateix compliment dels deures i les càrregues, però el diferent estatut jurídic del pagès es basa en l'esmentat precepte constitucional: sòl no urbanitzable, arrendaments rústics, règims especials en seguretat social agrària i impostos (mòduls especials per IVA i renda), ajudes, etc.

L'estatut jurídic del pagès amb activitats complementàries quedà regulat principalment per la Llei espanyola 19/1995, de 4 de juliol, sobre modernització de les explotacions agràries, definicions de l'article 2n (*Butlletí Oficial de l'Estat* 5/7/1995), si bé després la temàtica d'activitats complementàries de les agrícoles (transformació i comercialització de les seves pròpies collites) no fou tractada en manuals de divulgació del Dret, iniciativa pionera de la Universitat de Granada amb l'obra *Introducción al derecho agrario*, NAVARRO, J.A. (2005), que distingeix entre les activitats agràries principals (cultiu de la terra, cria d'animals i forestal), i les activitats connexes i/o complementàries (transformació artesanal i comercialització dels seus propis productes agraris, conservació de l'espai natural, agroturisme i caça). O sigui en proporcions adequades, un pagès sense deixar de ser-ho pot combinar totes les activitats indicades.

Però la potent xarxa agroalimentària catalana, integrada per indústries, exportadors, llotges majoristes, grans superfícies i botigues minoristes, amb les seves respectives normes, pagament d'impostos, i publicitat per a masses, potser indueix a l'error jurídic de pensar que ells són l'únic canal permès per a la transformació i la venda al consumidor de productes alimentaris, tot relegant els camperols a cultivadors de la terra, excepte aquells que a més es donen d'alta com a industrials i comerciants, amb el sobrecostrat consegüent. Però això no és així, ja que jurídicament, sense deixar de ser agricultors, poden transformar i vendre directament al consumidor la seva pròpia collita; per exemple, veremar el seu raïm, transformar-lo en vi de pagès, i després vendre aquest vi i les seves hortalisses i fruites.

La pressió socioeconòmica per convèncer la pagesia catalana que deixés de transformar les seves collites (per exemple, les olives pròpies en oli o els raïms en vi) ha estat forta, continuada i sense horitzó de canvi de criteri, i de fet hi han participat determinats estaments oficials. En l'àmbit local, la pagesia tradicional calongina (una trentena d'explotacions agràries familiars) ha pogut sobreviure a aquestes pressions, francament amb sorpresa rere sorpresa per part nostra.

Una vegada més la legislació confirma que, per exemple, tan l'elaboració del vi de pagès amb la pròpia collita, com la seva venda a la masia o a mercats municipals, és una activitat agrària, i per tant ni industrial ni comercial:

"[...] es considera com activitat agrària la venda directa per part de l'agricultor/a de la producció pròpia sense transformació, o la primera transformació d'aquests, sempre que el producte final estigui inclòs en l'annex I de l'article 38 del Tractat de funcionament de la

Unió Europea [entre els quals vins de raïms], dins dels elements que integren l'explotació, en mercats municipals o en llocs que no siguin establiments comercials permanents." (Decret 44/2012, de 24 d'abril, del Govern de la Generalitat de Catalunya, DOGC 26/4/2012)

És trist hàgim invertit massa anys de la nostra vida a defensar aquest assumpte, ja que des del principi vàiem clares quines eren les tasques tradicionals de la pagesia. Això sí, agrairm haver conviscut amb un ambient social que ha permès un desenllaç favorable i sempre agraiem al I Congrés del Món de la Masia haver-nos permès aquesta comunicació.

Referències bibliogràfiques

- ALEGRET, J.L.; SERRA, C.; MAIMÍ, J. (2005). *Un vi viu. El vi de pagès de Calonge i Vall-llobrega*. Fundació Remença XXI: 120 p.
- MOLLA, J. (2000). "Tres fites en la història agrària de Calonge: 1734, 1882 i 1970". *Estudis del Baix Empordà*, núm. 19: p. 179-204.
- MOLLA, J; LOAISA, E. (2006). "Visions de la pagesia de Calonge des de la fi del segle XVIII a la fi del segle XX". *Estudis del Baix Empordà*, núm. 25: p. 185-224.
- NAVARRO, J.A. (2005). *Introducción al derecho agrario*. Tirant lo Blanch: p. 176-201.